

УДК 372.3:37.018.1

С. А. Михальська

## РОДИННЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЧИННИК МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

### SOCIALIZING IN FAMILY IS MAIN FACTOR OF LANGUAGE'S DEVELOPMENT PRESCHOOL CHILD

*Показано, що мовлення дитини формується під впливом мовлення батьків. Доведено, що спілкування з батьками є головним фактором психічного розвитку дитини. Особистісне спілкування найбільш ефективно готує дитину до навчання у школі. Неблагополуччя родинного спілкування негативно позначається на розвитку мовлення та спілкування дошкільника.*

**Ключові слова:** розвиток, спілкування, дошкільник, мовлення, батьки.

*Language of child is formed under act of speech of adults. Socializing with parents is the main factor of psychical development. Personality intercourse most effectively prepares a child to the studies at school. Problems are in family is negatively reflected on development of intercourse of senior preschool child.*

**Key words:** development, intercourse, preschool child, speech, parents.

**Постановка проблеми.** Розвиток мовлення – складний психічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Він обумовлений розвитком діяльності спілкування з батьками. Розширення змісту потреб у спілкуванні спрямовує увагу дитини на нові аспекти дійсності: на пізнання світу людей і взаємин з оточенням, світу природи, предметно-практичної та художньої дійсності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Мовлення і спілкування дітей завжди було предметом дослідження багатьох поколінь вчених, зокрема вивченням мовлення займались Т.В.Ахутіна, А.М.Богущ, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, І.О.Зімня, Т.О.Ладиженська, О.Р.Лурія, Т.О.Піроженко; спілкування досліджували О.О.Бодальов, О.Ф.Бондаренко, О.В.Запорожець, Я.Л.Коломинський, О.О.Леонтєв, М.І.Лісіна, Б.Д.Паригін, А.Г.Рузька, О.О.Смірнова, Т.С.Яценко та інші.

**Формулювання цілей статті.** Разом з тим, питання впливу та ролі батьків на розвиток спілкування дошкільника в період підготовки його до навчання у школі, майже не досліджувались. З огляду на це ми й присвятили своє дослідження цій проблемі. Метою статті є представлення ролі батьків у розвитку спілкування дитини дошкільного віку.

**Виклад основного матеріалу.** Спілкування є рушійною передумовою виникнення і розвитку специфічно людських форм і засобів психічної

діяльності – свідомості та мови. Психологи довели, що потреба спілкуватися з іншими людьми – одна з найперших у людини. Реалізується вона у взаєминах: «дорослий – дитина» і «дитина – ровесник». Перша система в генетичному плані найбільш рання. Мотиви, які спонукають дитину до спілкування з дорослим, тісно пов'язані з трьома її основними життєвими потребами: потребою нових вражень; активної діяльності; визнання і підтримки [6, 10-11].

Мовлення дитини формується під впливом мовлення батьків і суттєво залежить від достатньої мовленнєвої практики, нормального мовленнєвого оточення і від виховання та навчання, які розпочинаються з перших днів її життя. Мовлення не є вродженою здатністю, а розвивається в процесі онтогенезу одночасно з фізичним і розумовим розвитком дитини та слугує показником її загального розвитку.

Потреба в спілкуванні з батьками визначає становлення особистості дитини. Спілкування з батьками розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його знайомства з оточуючою дійсністю. Провідним засобом спілкування у дошкільників є мова. Генетично найбільш ранньою формою спілкування є наслідування. О.В.Запорожець відмічає, що довільне наслідування дитини є одним із шляхів оволодіння суспільним досвідом. Дошкільник свідомо наслідує своїх батьків, таким чином і засвоює зразки норм поведінки [3, 102-108].

Спілкування з батьками є головним фактором психічного розвитку з перших днів народження дитини протягом перших семи років її життя. Через слово дитина засвоює перші правила поведінки, висунуті вимоги, заборони. Батьки дають словесну оцінку її поведінки. Ці оцінки формують першочергове відношення до оточуючого світу та до себе. Потреба у взаєморозумінні і співпереживанні батьків виникає у зв'язку з інтересом дітей до світу людських взаємовідносин і обумовлена оволодінням дітьми правилами і нормами їх відношень. Дитина намагається досягти спільності поглядів з батьками. Це дозволить дитині використовувати їх як керівництво в своїх вчинках.

При переході дитини до нового етапу розвитку потреби у спілкуванні попередні змісти комунікативної потреби не відпадають. Вони виступають тепер як складові елементи нового, більш складного цілого. Дошкільника більше всього хвилюють питання особистісних взаємовідносин, зв'язків і процесів у світі не речей, а людей. Природно, що у дітей на порозі школи складається нове відношення до батьків як до особливої особистості з багатими і різноманітними здібностями, часто ніяк не зв'язаними з інтересами взаємодії з ними дітей. Власні особистісні якості також висувають на перший план в уявленні дітей про себе, а

уявлення про них і про всіх інших своїх здібностях набуває у дітей найбільшу за весь час точність і чіткість.

Спілкування дітей в період дошкільного віку показує їх приналежність до соціальних ролей чоловіків і жінок. В іграх і в практиці реального спілкування діти засвоюють не тільки соціальні ролі, пов'язані зі статевою ідентифікацією дорослих, але і способи спілкування чоловіків та жінок, хлопчиків та дівчаток.

Включення дитини у мовленнєве спілкування з батьками позитивно впливає на розвиток її комунікативних потреб і мовлення. Характеристика мовленнєвого онтогенезу дозволяє визначити спрямованість, динаміку, інтенсивність переходу розглянутих якостей у нові закономірності, оскільки їх становлення і розвиток аналізуються в нерозривному зв'язку з комунікацією, із процесом становлення форм спілкування дитини.

У дошкільному віці послідовно змінюють одна одну чотири форми спілкування дитини з дорослим (М.І.Лісіна) [5, 266]: ситуативно-особистісна (від 2 до 6 місяців); ситуативно-ділова (6 місяців – 3 роки); позаситуативно-пізнавальна (3-5 років); позаситуативно-особистісна (5-7 років). Під формою спілкування маємо на увазі комунікативну діяльність, яка характеризується передусім такими критеріями:

- потреба, яка задовольняється дітьми у ході спілкування;
- мотиви, що спонукають дошкільника до нього;
- засоби, з допомогою яких здійснюється комунікація з іншими людьми.

Класифікація форм спілкування з батьками дозволяє розглядати розвиток спілкування у єдності з розвитком інших сторін психіки, який залежить від змін інших видів діяльності і саме в значній мірі обумовлює ці зміни. Важливо зауважити, що кожна нова форма спілкування надбудовується над попередніми. Чим старша дитина, тим більш глибоко вона користується всіма комунікативними засобами і тим легше вона змінює форму спілкування відповідно умовам діяльності.

Нормальний хід розвитку спілкування полягає у послідовному і повноцінному проживанні кожної форми спілкування у відповідному віці. Головним показником розвитку спілкування є при цьому не переважання тих чи інших контактів, а можливість і здатність спілкуватися з приводу різного змісту – в залежності від ситуації. Дитина і батьки взаємодіють один з одним протягом всього життя. Це виражається в двох основних формах спілкування: пізнавальній і особистісній.

Вступаючи в дошкільне дитинство, дитина жваво починає цікавитись світом, взаємозв'язками в ньому. Але самотійно зрозуміти ці питання вона не може, тому і змушена звертатись до батьків з великим потоком

запитань тому що той виступає в якості знавця, ерудита. Пізнавальний характер спілкування дозволяє дитині розширити межі невідомого і загадкового світу. Підтримка батьків, їх постійна допомога – важлива умова розвитку мислення дитини, зміцнення у неї почуття власної інтелектуальної повноцінності.

Дитині цікавий не тільки оточуючий світ, але і світ людей. Пізнати його вона може лише з допомогою батьків, які сприймаються нею як носії не тільки життєвого досвіду але і сукупності привабливих психологічних якостей. Протягом всього періоду дитинства дитина зберігає емоційну залежність від батьків. У випадку емоційно позитивних взаємостосунків дитина довірливо відноситься до них, намагається бути успішною, виконувати правила поведінки. А це, в свою чергу, сприяє виникненню відчуття відповідності вимогам, які пред'являє життя.

Відчуження, дратівливість, неухважність з боку батьків призводять до того, що дитина прагне уникнути неприємних емоцій і замикається. В результаті можуть розвинути такі небажані якості, як агресія, брехня, покірливість, замкнутість. В даному випадку вони виступають засобами адаптації до несприятливої ситуації [4, 24-25].

У дошкільному віці виникає особистісна форма спілкування, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей і свої власні з погляду моральних норм. Та для розмови на цю тему необхідний більш високий рівень інтелекту. Заради цієї форми спілкування дитина відмовляється від партнерства і стає в позицію учня, а батькам відводить роль вчителя (О.В.Запорожець, М.І.Лісіна) [3, 102-103].

Особистісне спілкування найбільш ефективно готує дитину до навчання у школі, де доведеться слухати дорослих, уважно вбирати в себе все те, що буде говорити вчитель. Особистісне спілкування вводить дитину в складний світ людей і дозволяє їй зайняти в цьому світі адекватне місце. Вона навчається встановлювати взаємостосунки з оточуючими, орієнтуватись в них, засвоює правила. Особистісний мотив спілкування проявляється в трансформації змісту запитань, в нових темах для обговорення, в розпитуванні батьків про роботу.

Батьки виступають для дошкільника як джерело соціального пізнання як еталон поведінки в різноманітних ситуаціях і як більш компетентний суддя. І в той же час батьки сприймаються як особлива, цілісна особистість. Особистісне спілкування поглиблює пізнання дитиною соціального світу, привчає дошкільника до моральних суспільних цінностей, передусім, звичайно до цінностей близьких людей. Пізнавальний характер спілкування дозволяє дитині розширити межі

невідомого. Підтримка батьків, їх постійна допомога – важлива умова розвитку мислення дитини, укріплення в неї відчуття власної інтелектуальної повноцінності.

Розвиток психічних здібностей і окремих процесів у дітей також значним чином визначається впливом спілкування. Ветрова В.В. стверджує, що мовлення дитини виникає передусім як засіб спілкування і тому термін його прояву і темпи засвоєння визначаються довербальними стадіями комунікативної взаємодії дитини з батьками. Емоційний контакт з ними обумовлює бажання і готовність дитини звернутись до батьків. Таким чином спілкування з батьками забезпечує збагачення змісту дитячої свідомості, воно детермінує його структуру реальний розвиток окремих психічних процесів, особистості свідомості і самосвідомості. В кінцевому результаті воно стає тим контекстом, в якому вперше зароджується, а потім швидко прогресує духовне життя дитини [5, 224-225].

Вплив спілкування на психічний розвиток дитини відбувається наступним чином: завдяки сприятливим якостям батьків; завдяки збагаченню батьками досвіду дитини; шляхом прямої постановки батьками завдань, що вимагають від дитини оволодіння новими знаннями, вміннями і здібностями; завдяки можливості дитини черпати у спілкуванні зразки дій батьків тощо [5, 44].

Більшість існуючих типологій сімей розроблена на основі виявлених особливостей спілкування і між особових стосунків у сім'ї, що зумовлюють певну взаємодію членів родинної групи і властиві тільки їй способи впливу подружжя на дітей. На цій основі сім'ї умовно поділяють на кілька типів.

В неповних сім'ях, ставши дорослішою, дитина раптом з'ясовує, що у неї тільки одна мама. Це відкриття надзвичайно хвилює дошкільника, він стає занепокоєним, легко збудливим. Якими би факторами не було обумовлене неблагополуччя родини, воно в тій чи іншій мірі негативно позначається на розвитку дитини. Гнітюча частина проблем, що виникають у дітей у процесі соціалізації, має корені саме в неблагополуччі родини. Ціннісне відношення до дитини і розуміння необхідності її нормальної і своєчасної соціалізації – найбільш ефективний стиль виховання, що опирається на потреби дитини в позитивних емоціях [2, 7-13].

Мовлення батьків – приклад для дітей. Успіх мовленнєвого розвитку дитини залежить насамперед від мовлення дорослих і зокрема батьків. Відомо, що дитина дошкільного віку легко наслідує неправильну вимову батьків, переймає місцеву говірку, діалектизми тощо. Тому, А.М.Богуш рекомендує батькам дотримуватись наступного:

- пам'ятати, що ваше мовлення є взірцем для наслідування, тому воно має бути завжди правильним;

- стежити за мовленням дитини, своєчасно виправляти мовленнєві недоліки;

- пам'ятати, що правильне мовлення – запорука успішного навчання дитини у школі;

- придбати словники, вони будуть порадиниками у вихованні культури мовлення дитини [1, 87].

Отже, мовленнєвий розвиток дитини залежить насамперед від мовлення дорослих і зокрема батьків. Спілкування з ними забезпечує збагачення змісту свідомості дитини, воно детермінує його структуру, розвиток окремих психічних процесів, особистості, свідомості і самосвідомості.

Подальша робота була присвячене вивченню родинного спілкування і відбувалась у двох серіях:

1. Діагностика ставлення до дитини.

2. Дослідження типу сімейного виховання і спілкування.

Експериментальна робота проводилась на базі дошкільних навчальних закладів «Олімпійський» № 5, «Колосок» № 8 м. Кам'янець-Подільського протягом 2007-2008 років, загальна кількість батьків, які приймали участь у констатувальному етапі дослідження – 30.

У ході вивчення батьківського ставлення, за допомогою методики А.Я.Варга, В.В.Століна, виділились п'ять ставлень до дитини: «Прийняття-відкидання», «Соціальна бажаність», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Інфантилізація».

Дамо характеристику узагальнених результатів вивчення першої серії кожного виду ставлення до дитини:

1. «Прийняття-відкидання». Шкала відображає інтегральне емоційне відношення до дитини. Поведінку 58,3% батьків можна охарактеризувати наступним чином:

- батькам подобається дитина такою якою вона є;
- батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй;
- батьки прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

Проте 41,7% батьків сприймають свою дитину поганою, непристосованою, невдахою. Їм здається, що дитина не доб'ється успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані схильності. Здебільшого батьки відчувають до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

2. «Соціальна бажаність» – соціально бажаний образ батьківського відношення проявився у 58,3% батьків, які зацікавлені в справах і планах дитини, прагнуть у всьому допомогти дитині, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні і творчі здібності дитини, переживають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, прагнуть бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, прагнуть стати на її точку зору в спірних питаннях.

3. «Симбіоз» – шкала відображає міжособову дистанцію в спілкуванні з дитиною. У 91,7% опитаних батьків, за цією шкалою проявляється наступне:

- батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим;
- прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя;
- батьки постійно відчують тривогу за дитину, дитина їм здається маленькою і беззахисною;
- тривога батьків підвищується, коли дитина починає автономізуватися через обставини, оскільки по своїй волі батьки не надають дитині самостійності ніколи.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – відображає форму і напрям контролю за поведінкою дитини. Водночас у 83,3% досліджених, за цією шкалою, в батьківському відношенні є виразно видимим авторитаризм, батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності і дисципліни. Вони прагнуть нав'язати дитині у всьому свою волю, не в змозі встати на її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. «Інфантилізація» – відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками. За даною шкалою 83,3% батьків прагнуть інфантилізувати дитину, приписати їй особисту і соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і відчуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина представляється не пристосованою, не успішною, відкритою для поганих впливів. Батьки не довіряють своїй дитині, досаджують на її неуспішність і невмілість. У зв'язку з цим батьки прагнуть захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії.

У ході нашого дослідження при вивченні ставлення батьків до дитини, за методикою PARI вивчались 15 аспектів-ознак, що стосуються батьківсько-дитячих відносин, а саме:

1. Оптимальний емоційний контакт.

2. Надмірна емоційна дистанція з дитиною.

3. Зайва концентрація на дитині.

Проаналізувавши відповіді батьків, можна стверджувати, що оптимальний емоційний контакт зустрічається у 45,27% респондентів, що в свою чергу проявляється в: партнерських відносинах з дитиною; розвитку активності дитини; заохочення словесних проявів, вербалізацій дитини.

Вивчаючи емоційну дистанцію з дитиною, ми встановили, що лише у 8,3% батьків спостерігається високий показник за цим параметром, що характеризує батьків, як дратівливих, запальних, сурових, з надмірною вимогливістю і ухилянням від контакту з дитиною. В свою чергу у 23,74% батьків були показані низькі бали, що свідчать про надмірно спокійні, з мінімальною кількістю санкцій сім'ї, і в 67,96% опитаних спостерігається оптимальна емоційна дистанція з дитиною.

Зайва концентрація на дитині, яка проявляється в надмірній турботі встановленні відносин залежності, придушені супротиву і волі, створення безпеки, виключення із сімейного впливу, пригнічення агресивності та сексуальності, надмірне втручання у світ дитини, прагнення прискорити розвиток дитини зустрічається у 22,58% опитаних батьків. Отже, при вивченні ставлення до дитини у більшості батьків відмічається оптимальна емоційна дистанція та єдність з дитиною, а також деякі прояви гіперопіки.

Дослідження типу сімейного виховання і спілкування відбувалось з допомогою опитувальника АСВ (аналіз сімейного виховання) за чотирма шкалами: рівень протекції в процесі спілкування і виховання; міра задоволення потреб дитини; кількість вимог, які пред'являються дитині в сім'ї; нестійкість стилю виховання. Отримані результати дають нам можливість прийти до наступних висновків:

1. Оптимальний тип сімейного виховання і спілкування з дітьми виявився у 25% респондентів.

2. Гіперпротекція, в процесі виховання і спілкування, спостерігається у 25% родин. Даний тип сімейного виховання і спілкування характеризується надмірною увагою до виховання дитини, приділенням занадто багато часу, сил дитині.

3. Про поблажливість можна говорити з наступного результату: 18,75% батьків балують своїх дітей, будь-яке їхнє бажання стає законом.

4. Вимогливість у вихованні та спілкуванні дітей, за шкалою «кількість вимог, які пред'являються дитині в сім'ї», спостерігається у 27,08% сімей, а саме: 50% батьків у ході свого виховання і спілкування використовують мінімум покарань за порушення вимог дитиною, вони



сумніваються в результативності покарань і покладаються на заохочення; у 25% обстежених батьків спостерігається надмірність вимог-заборон (так, дитині пред'являється велика кількість вимог, що обмежують свободу і самостійність); а у 6,25% родин, навпаки, у дітей мінімальна кількість обов'язків в сім'ї.

5. Нестійкість стилю виховання і спілкування спостерігається у 4,17% сімей і проявляється коливаннями між суворим і ліберальним стилем, між підвищеною увагою до дитини і її емоційною відразою.

6. У 12,5% опитаних батьків виявився один з типів негармонійного сімейного виховання і спілкування – домінуюча гіперпротекція. Дитина в таких сім'ях в центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил і часу, лишають самостійності, ставлячи численні обмеження і заборони. Таке виховання підсилює реакцію емансипації і обумовлює гострі афектні реакції екстрапунітивного типу.

**Висновок.** Таким чином, підсумковий аналіз даних про стиль родинного спілкування і виховання свідчить, що виявлені тенденції побудови спілкування і виховання, яке здійснюється в родинах, за кількісно-якісними показниками не можна вважати достатньо ефективними для гармонійного комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку, внаслідок чого виникають певні проблеми у формуванні, як мовленнєвого, так і комунікативного розвитку дитини, залишаються неврахованими інтереси, потреби та побажання.

Отже, поглиблене вивчення ставлення батьків до дитини, стилю родинного спілкування, типу сімейного виховання призвело нас до необхідності здійснити виявлення взаємозв'язку між комунікативно-мовленнєвим розвитком дошкільника і стилем родинного спілкування. Вирішенню цього питання ми і плануємо присвятити подальші дослідження.

### **Література**

1. Богуш А.М. Мова дітей. Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Під загальною редакцією С.Чередниченко. – Київ: Кобза, 2003.

2. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записки дет. психиатра: Кн. для учителей и родителей. – Москва: Просвещение, 1988.

3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ: Просвіта, 2001.

4. Вьюнова Н.И., Гайдар К.М., Темнова Л.В. Психологическая готовность ребенка к обучению в школе: Психолого-педагогические

основы: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд. – Москва: Академический Проект, 2005.

5. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / Под ред. А.Г.Рузской. – 2-е изд. – Москва: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001.

6. Приходько Ю. Особливості спілкування [дошкільників] // Дошкіль. виховання. – 1982. – № 11.

УДК 159.922.7:17.024.1

О. М. Молчанова

### ВПЛИВ ВИНИ, СОРОМУ ТА ДОКОРІВ СУМЛІННЯ НА РОЗВИТОК СОВІСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

#### THE INFLUENCE OF FAULT, SHAME AND REMORSES UPON DEVELOPMENT OF CONSCIENCE AT TEENAGE

*У статті проаналізовано проблему впливу вини, сорому та докорів сумління на розвиток совісті. Подано теоретико – аналітичний огляд основних підходів до їх вивчення та результати дослідження переживання нижчих моральних почуттів у сучасного юнацтва, їх вплив на розвиток совісті.*

**Ключові слова:** вина, сором, докори сумління, совість, моральна самосвідомість, моральний розвиток.

*The problem of the fault, shame and remorse to development of conscience has been analysed in the article. Teoretic-analitical review of basis approacher for fheir research and results of study feeling low moral senses in contemporary young people, their influence to development of conscience has been represented,*

**Key words:** fault, shame, remorse, of conscience, moral selfconciuousness, moral development.

**Постановка проблеми.** Сьогодні серед сучасного юнацтва ми спостерігаємо за зниженням ролі моральних цінностей, поганим засвоєнням елементарних моральних норм, духовним спустошенням та низькими проявами совісті як морального регулятора поведінки особистості. Відсутність соціальної захищеності, невизначеність моральних орієнтирів у повсякденному житті, відсутність позитивних перспектив особистісної самореалізації – все це чинники, які негативно впливають на формування духовного світогляду. Все частіше можна спостерігати, як підростаюча особистість не може брати відповідальність за свої вчинки на себе та не визнає власну вину у скоєному негативному